

Tát nem volt mezőváros, de mint fentebb is említettük, helyben, a Dunán árulták lakói saját terméküket, s olykor-olykor ellátogattak Esztergom vásáraiba. Érdekes azonban, hogy ebbe a Duna menti faluba más község lakói is jöttek termékeiket értékesíteni. *Bajna* úrbéresei vallották, hogy „kereskedésüknek és eladásuknak az utak alkalmatossága miatt középszerű módja vagyon, mert... a Duna mellett lévő Tát possessio 1 mérföldre vagyon” tőlük.

Esztergom vármegye belső vásárait ezzel le is zárhatjuk. A források egyértelművé teszik a megye belső és külső forgalmában, kereskedelmében a Duna meghatározó voltát és Esztergom szabad királyi város domináns szerepét. Mindezek mellett azonban néhány község lakói megyén kívüli vásárokat is látogattak. E téren a *Bars vármegyében* lévő *Szentbenedek* mezőváros „vitte el a pálmát”. A szlovák lakosságú mezőváros földesura az esztergomi káptalan volt. A Garam völgyében Léva felé vezető út ment rajta keresztül, s egyben hiteles hely is volt. Ezekén túl csak „tágas szőlőhegyeinek” jó bora vonzhatta a vásárolókat. Esztergom megyéből három település lakói emlegették a szentbenedeki sokadalmat. *Kurall* 1 óra járásra esett e Garam menti oppidumtól, de *Ketty* és *Bart* lakói *nyolc órát* szekereztek, míg vásáraiba értek.

Két településről – *Bátorkeszi* és *Kisújfalu* – látogatták az úrbéresek több-kevesebb rendszerességgel a hozzájuk 4 órányi járásra lévő *Komárom* vásárait. Káposztát, kendert hordtak e városba, és gyakorta hajtották fel ide fölös jószágaikat is.

Hasonlóan két úrbéres község hordta föl a *bányavárosokba* borait: *Magyarország* és *Németország* lakói emlegették boreladási helyként közelebbi megnevezés nélkül az északi bányavárosokat.

Korábban is említettük már, a külső vásárok között is szóba kell hoznunk *Nagyszombatot*. Ide is két település lakói szekereztek, legtöbbször robotba, de olykor-olykor a maguk kedvére, vásárolni is: *Libád* és *Kőhidgyarmat* lakói.

Egyik-másik község lakói a hét-nyolc mérföldnyire lévő Budára és Pestre is el-ellátogattak. *Marót* lakói hajóikon szállítottak Pestre fát, de olykor-olykor szántóföldi termékekkel megkeresték *Buda* vásárait is. Ellátogattak *Budára* termékeikkel *Csév*, *Dorog* és *Leányvár* lakói is. A *marótiak* egyébként *Vác* sokadalmain is árulták javaikat.

Esztergom vármegye településeinek vásározási skálája nem széles. Leginkább a Dunához kötődik. Aligha bővítene ezt a skálát, ha *Bajót*, *Epöly* és *Uny* községek investigatioi nem kallódtak volna el, ha *Gyiva* falu lakói haszonvételeik felsorolása közben nem hallgattak volna a vásározási szokásaikról, és ha *Arad*, *Biholy* és *Karva* megnépesített puszták lakói szóltak volna haszonvételeikről, s azok között az általuk látogatott vásárokról, eladási, piacozási lehetőségekről.

Esztergom vármegye úrbéres lakóinak a vallomásai alapján elmondhatjuk, hogy e megyében néhány jelentősebb országos vásár és hetipiac mellett tavasztól ősziig folyton-folyvást „vásározhattak”, adhattak-vehettek az emberek a Dunán, Közép-Európa e nagy folyóján, amely a XVIII. század utolsó harmadában még nemcsak városokat, nem is csak országokat, de birodalmakat kötött össze, és a Magyar Királyság legfontosabb közlekedési, kereskedelmi útvonala volt.

Takács Péter – Udvari István

Naszvadi Sámuel nótárius írasszolgálat

Naszvadi Sámuel (1763–1838) nótárius fényes, fekete tintával rajzolt betűivel 56 esztendőn keresztül szolgálta Vajszló és a hozzá tartozó 8 község lakóit, s az akkor még Ormánköznek nevezett tájban töltötte életének mind a 75 esztendejét. Valamennyi ormánsági forrásunk közül kiemelkedik azzal, hogy ő mint a vajszlói uradalom jobbágya élte át az Ormánköz demográfiai katasztrófáját megelőző 1767–1867 közötti évszázad háromnegyed részét, s mint írástudó, hivatalos és magántevékenységgel örökítette meg annak alig-alig ismert, konkrét történéseit.

Mikor megszületett, szülőföldjét még sűrűn látogatták a Dráva és a magasabb területekről lezúduló úgynevezett „fekete vizek” hullámai, amelyek halat-víziszárnyast bőven hagytak

maguk után, hol tízszeres magot is megadó, gazdag iszappal termékenyítették a földeket, hol elpusztították az emberek vetését. A földet azonban, bár mind megvoltak már a török kitarakodása utáni új földesurai, még a lakosság használta. Nem voltak kimért telkek és kinek-kinek a közösség juttatott erejéhez mért földet, kaszálót, de szükséglet szerint a XVIII. század közepéig szabadon élhettek az erdők haszonvételeivel is.

A falvak kalvinista vallású lakói patriarchális nagycsaládokba szerveződtek és azok vezetőiben fogalmazódtak meg ennek történeti és vízrajzi okoknál fogva fokozatosan befelé forduló világnak az uralkodó gondolatai is. Közöttük találjuk meg Naszvadi Sámuel nagyapját Györgyöt is, a vajslói uradalom 1767. évi úrbéri tabelláján, a féltelkes jobbágyok sorában. Az ő fia volt az a Naszvadi Pál, akinek a neve csak az egyházi anyakönyvekben szerepel, mert nem volt önálló gazda.

A vajslói notáriussal először a református eklézsia anyakönyvében találkozunk, ami 1763. április 23. napjánál közli: „Született Naszvadi Pál Samuelje; keresztszülők Tóthfalusi Samu, Simon Samu, Balás Dani.” A nők nevének rögzítését az 1780-as évekig nem tartotta fontosnak ez a patriarchális világ, és csak a szülők 1761-ben kötött házasságánál sikerült megtudnom, hogy édesanyja „Tszmadia István leánya, Jutka” volt. Az anyakönyvek őriztek meg róla annyit, hogy 1762–1778 között összesen 8 gyermeke született (Pál, 1762; Sámuel, 1763; Sára, 1765; János, 1770; Rebeka, 1772; Dani, 1774; István, 1778) és maga 74 évesen halt meg öregségből származó „sínlődés”-ben, azaz végegyengülésben. Alighanem az ő génjeit örökölte a büszke és fáradhatatlan notárius.

A család társadalmi súlyát jelzi, hogy a keresztapák a legjobb vajslói polgárfamiliák leszármazottai: Balások, Barátok, Fintitsék, Kámánok, Szücsök, Simonok, Szilágyiak, Tóthfalusiak, akik gyakran vállaltak részt az egyházi és világi választott szervek munkájából.

Magasfokú írásművészetről vallanak a Naszvadi által hátrahagyott iratok, de iskoláiról semmit sem tudunk. Elemi tanulmányait a Türelmi Rendelet előtt, az 1770-es években végezhette. Ő maga írja 1817-ben a vizitáló Báthory Gábor püspök számára készített jelentésben, hogy Vajslóra „Tanító 1784-ben hozatott be először”.

Másfél évtizeddel korábban még mindig a híres Pápai Textoris János a vajslói prédikátor, aki 1758-tól már mint egyházmegyei főjegyző oltalmazta paptársait az ellenreformáció támadásai ellen. Őt magát megfosztották templomától, kikergették parókiájából, fagyoskodva, éhezve végül egy polgárházánál húzta meg magát, de töretlenül végezte lelkesi munkáját és hatalmas bibliaismeretével, egyházjogi jártasságával Klimó György pécsi püspökkel szemben is keményen oltalmazta az összesereglett „szegények” tömeget.¹ Egyházi források beszélnek tudásról, választékos beszédről, gyors felfogásról; az éles eszű notárius későbbi jellemzőiről. Írásait forgatva csak úgy tudjuk elképzelni a gyermek Naszvadit, hogy a nagyszerű lelkesre szegezt tekintettel szívja magába az első ismereteket. Gyönyörű írása, hibátlan helyesírása, gondülékeny fogalmazása is arra vall, hogy mestere a házitanítók módszere szerint naponként több résztéma írásos megfogalmazását is megkövetelte tőle. Mindez persze hipotézis csupán, amely abból táplálkozik, hogy Naszvadi több száz ismert kérelmének középpontjában mindig művészien kikerekített narrációt (elbeszélő részt) találunk. Ebben a vonatkozásban mindegy számára, hogy Jacinta Jelovics árva cselédlny panasztát fogalmazza a (hozzá képest hatalmas) vajslói tiszttartó ellen, vagy a fiatal Vajsló mezőváros ügyében ír fontos kérvényt a helytartótanácsnak. Az is a „magántanulás” valamelyik formájára utal, hogy írásaiban nyoma sincs a tanult írástudók szövegeit megnyomorító, nehézkes latin grammatikának, vagy a korban divatos germanizmusnak. Losonctól Pápan, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen át Debrecenig nyomoztam utána az ősi kollégiumokban, de nevét az 1770-es évek diákjai között sehol sem találták. Latin nyelvű szignót (névjelet) gyakran használt, de se latin, se német mondatával nem találkoztam sehol sem. A magasabb iskolák látogatásának hiányára enged következtetni ellenfelének, a nyugati egyetemeken szerzett műveltségére nagyon büszke Szondy László vajslói lelkesnek felsőbaranyai espereshez írt egyik levele is, amely szerint „Naszvadi uram a vakbuzgóságnak mejjében lappangó tűzét »fellobbantotta« [mert el akarta érni, hogy harangozzanak délutáni imádságra is], de ő megmondta neki, hogy a suszter maradjon csak a maga kaptafájánál.² Azután a közmondást kommentálva hozzátette, hogy a parasztnótárius „Ne bölcselkedjék felettébb, mert a logicának még tsak ábécéjét sem kostolta, szájjába tejjesen nem illik”.

¹ Morvay Ferenc: Baranyai egyházi élet a XVIII. században. Protestáns Szemle, XII. évf. 1900. 8. füz. „Szegények!” A jobbágyokra vonatkozó, gyakori megszólítási forma a XVIII. században.

² „Ne sutor ultra crepidam!”

Az is ezt erősíti, hogy Naszvadi soha nem tagadta jobbágyszármazását, sőt fennlen hangoztatta, hogy ő a vajszlói telkesjobbágyok közül való. Ezt a tökéletes azonosulást bizonyítja, hogy második házassága kötésekor, 1806-ban a vajszlói eklézsia anyakönyvében „Notarius Naszvadi Sámuel gazda” néven szerepel, egy 1835-ben kelt kérvényében pedig már vénülő kézzel vallja magát „adó és szolgálat alatt lévő” jobbágynak.³

A fiatal jegyző megválasztásának pontos idejét nem ismerjük. Első irata 1782 áprilisában keletkezett és benne vajszlói polgárok panaszokdnak a belterület igaztalan felmérése miatt.⁴ Utána következő években Vajszlóról jórészt latin nyelvű iratok maradtak fenn egy járási vagy megyei közigazgatási ember tollából. Naszvadi ideje az évtized végével következett el, amikor a mező- és erdőregulációk adtak témát a különböző kollektív és egyéni panaszoknak.

1788. január 31-én lépett a házaselet útjára is. Első feleségétől, Varga Annától 7 gyermek született (Anna, 1789; János, 1790; I. Susánna, 1792; II. Susánna, 1795; Sára, 1800; Sámuel, 1803; Péter, 1804) de Péter fia születése után 9 nappal, 1804 szeptember 11-én 33 éves felesége gyermekágyi lázban meghalt. A keresztszülők között Varga Anna kapcsolatából származó nevek (Boros, Kántor, Kenyeres, Pap) tűnnek fel, de a helyi értelmiség felé való nyitásra utal Mester Tót János keresztkoma feltűnése.

1806. február 6-án, zámolyi (Fejér vm.) Denke Sárával kötött házasságából 6 gyermek született (Julianna, 1807; Mária, 1809; János, 1817; Sámuel, 1821; Zsuzsánna, 1824; Dániel, 1830) de míg az előbbi gyermekek közül 2, ez utóbbiak közül 3 halt meg néhány napos korában. Magasabb korban sem kímélte a halál Naszvadi nótárius családját.

A vajszlói jegyzőség helyben maradó iratanyagát a második világháború után az új vezetők nem túrték meg keletkezési helyén és az a múlt kötelező megvetéséből származó hanyagság áldozata lett. Csak az uradalmi levéltárban őrzött árva- és bírói számadások hosszú sorozatai őrzik Naszvadi nótárius precizitásának emlékeit. Egyéb munkáit az uradalmi, vármegyei és egyházi levéltárakból darabonként kellett összeszedgetnem.

Jegyzői munkájának sok tárgyalással, kiszállással, utazással járó cseppet sem unalmas részlétei most nem érdekelnek bennünket, hiszen figyelmünk középpontjában a közösségeknek és egyéneknek végzett írásszolgálat áll. E gazdag tevékenység során keletkezett az a sok pompás irat, amelyek miatt más tájak szülőttei joggal irigyelhetik az Ormánság kutatóit. Erről a nemegyszer kitűnő memóriát is igénylő tevékenységről 1815-ben, hivatalos tanúként, eskü alatt írja, hogy mint Vajszló és több helységnek hites jegyzője „Az 1780. Esztendőtől fogva (17 éves ekkor) minden nevezetes dolgokra” emlékszik.

Az emléktanyagoknál azonban sokkal fontosabbak a tudomány számára a friss, kortársi leírások. Hogy olvasott-e valaha is ókori klasszikusokat, nem tudhatjuk, de az bizonyos, hogy a nagy életrajzírókhoz hasonló módon szerette megbízói szájába adni, velük láttatni megbízatásuk tárgyát. Egy pillanatra a hircsiek leírásában jelenik meg a pusztító Dráva, amelynek „...szüntelen való áradozása és kiöntése ... az éppen mellette fekvő szántóföldeket és réteket béterítette és feltöltötte olyan fövennyel, a mellyel az írást szokták porozni...”, s ezért azokat soha művelni, szántani vagy kaszálni nem lehet. Ott van a kérvény végén ezúttal is a szegény adózó, akire biztos romlás vár, mert a Dráva megfosztotta sok munkával előállított kenyérnek- és takarmánynak valójától.⁵

Naszvadi írásszolgálatának legfontosabb szakasza a XVIII. század utolsó és a XIX. század első két évtizedére esik, mert ennek a három évtizednek a változásai hozták súlyos válságba az egész határ szabad használatára épült civilizációt. Ezek szorították össze az ormánsági ember mozgásterét abszolút értelemben az erdők, vizek használatának szabályozásával, relatív értelemben pedig az akkor még népes családok osztódásának megakadályozásával.

Az általános erdővédelemmel függ össze az uradalmaknak az a követelése, hogy a községek hagyjanak fel az ősi családi vagy kis csoportos legeltetéssel, építsenek községi pásztorházakat és fogadjanak beléjük a sertés- és marhaállomány egészségét egy falkában őrző pásztorokat. Még ma is nehéz elfogadtatnunk néhány tudományos kutatóval, hogy az Ormánságban a tagosítás előtti időben nem voltak tágas legelők számára kialakítható, összefüggő területek. Naszvadi nótárius élete végéig számtalanszor megismétli még külön-

³Baranya Megyei Levéltár (BML) Pécsváradi Alapítványi Kerület Vajszlói Uradalom (PAK VU) 104/1845 Naszvadi kérelme tűzfajlettmeny tárgyában.

⁴BML Kögyűlési ir. 87/1782.

⁵BML PAK VU. 1816. Tanúvallomási jkv. az iskolafűtés tárgyában.

⁶Pécsi Káptalan Gazdasági Levéltára (PKGL) F. 76. No. 13.

bőző jelentésekben és kérelmekben, hogy „...a' mi határainkban semmi sik Mezőkből álló téres legelő helyek nintsenek, hogy... nagyobb csapatokból álló sertések... az Eszterdónek minden résziben együtt őriztessenek, hanem legelő földeink határainknak külömb külömb részein kitsiny Szakaszokban, és többnyire Erdőkből és Lapányos Berkekből állanak, hol nagyobb csapat sertés marhát őrizni nem lehet.” A később elkövetkezett gazdasági elnyomóródtástól féltve magát és sorstársait, megint csak a legőszintébb átérzéssel írja a parasztnótárius: „...ha azon sertés marháinknak szaporításokban megakadályoztatunk... eszterdói Adózásainkra is alkalmatlanok leszünk.”⁷

A földművelés oldaláról figyelve az ormánsági sorsot, az lesz majd a nyomorodás forrása, hogy az 1767-ben művelésre vállalt telkiállomány nem szaporodik együtt a XVIII–XIX. század fordulóján még népes családokkal. A föld statikus voltából és a társadalom dinamikus természetéből adódó ellentmondás tudományosan ismert, de a már elpusztult ormánsági populáció történetében mégis korjelző a családért felelős gazdák gondolkodásában beállott változás, hogy a számos gyermek már nem Isten áldása, mint volt apáink korában, hanem éppen Isten látogatásának következménye, tehát életet nehezítő büntetés. Azokat igazolja látszólag, akik az ősi rendet megvető kor szellemében kellő módon szabályozván a fogyasztók számát, „...minden időben kenyérral és pénzzel bővelkednek”. Az életszínvonal primátusát túlértékelő, hosszú távon nemzetgyilkos közgondolkodás születésének pillanatát fogalmaztatják meg 1811-ben Naszvadi nótárius kortársai, egyébként egytől egyig Naszvadi Pál keresztkomáinak gyermekei (ifjabb Jánosok, Janik, Miskák stb), akik mint még jómódú szülők gyermekei az 1780-as években házasodtak, 1811-re „meggyermekesedtek” és most, mint egy fertállyal rendelkező, „Szűkölködő vajszlói jobbágyok” fordulnak a Tekintetes Úri Tisztséghez egy hold kertföld kedvezményes juttatása érdekében.

Naszvadi haláláig fájlalja az igazságot osztó földközösség múlását és még 1834-ben is gyönyörű kérvényben itéli el a pástorgyermekeket jelentéktelen vétekek 12 palca elszenvetetésére büntetetté nagygazdákat; ezúttal a vajszlói előljárással együtt tartva igaztalan-nak, hogy „...a' Böbékeknek 10–11 darab Marhájok legelnek a mások rétején, a magokét pedig semmikor sem akarják engedni legeltetni”.⁸

Az agrárvonatkozású kérelmek tömege szükségképpen az 1848-ra már 63 százalékot kitevő „fertályosoktól” származik, akiket a romló jobbágysors legjobban szorít, mert a feudális keretek között már, rajtuk kívül pedig még nem tudnak élni, de megkeresik őt panaszaiikkal a társadalom aljára szorult zsellérek is. Az 1817-ben kérvényt írató Kis Simon Samu „Vaiszló Mező Városában született örökös lakos”, kisházás zsellér például arról kesereg a nótáriusnak, hogy se földje, se rétje, se tanult mestersege nincsen, amivel a kenyerét megkereshetné. Vannak azonban még „3 férfiú és 1 leány gyermekei...” és 2–3 lova, így alkalmas lenne a földművelésre, ha egy „...űrbéres fertály sessioval, vagy kimaradott földdel” segítene rajta az uradalom.⁹

A kérvényíratók előtt Naszvadi a hivatalok útvesztőjében való jártasság mellett azért volt annyira népszerű, mert mindig azt rögzítette papírra, ami „iratva” volt. Gyakori eset, hogy egy-egy úriszéki ügyben öhozza fordult vádló és vádlott egyaránt, holott nemegyszer vérrokonok voltak. Mindenki tudta róla, hogy végtelen türelemmel hordozza a kismemberek baját-gondját, ha komisz hatalmasoktól, goromba családtagoktól, vagy telhetetlen gazdáktól kell oltalmazni őket. Azt is tudták a kortársak, hogy mély emberismeretről tanúskodó szóbeli figyelmeztetési és tanácsai, írásban is rögzített megjegyzései mindig azt a célt szolgálták, hogy „csendességi és jó békesség” legyen a gyülekezetekben, értsék meg egymást a haragtartó atyafiak, némuljanak el a pizkos beszédűek, fékezék magukat a gorombák, tartsanak mértéket az italkedvőlők.

Akkor engedett csak a kötelező mértéktartásból a vajszlóiak „lármás nótáriusa”, ha a telkes jobbágyok érdekeinek védelméről volt szó. Személyesen azonban ilyenkor sem vádolt, de legjobb tudása szerint minden szakmai segítséget megadott a népet megkárosító, vagy bántalmazók elleni harchoz. Módszerének kitűnő példája az a 8 sűrűn teleirt lapból álló adattenger, amelyet 1812-ben tett le Mitterpacher Ignác siklósi főszolgabíró asztalára a sőtisztek visszaéléseiről. A hazai korrupció történetének ez a jeles forrása úgy keletkezett, hogy a nótárius végigjárta mind a 9 községet, majd dátum és név szerint rögzítette, hogy Pécssett, Siklóson, Mohácson és Eszéken mit kívántak a nagy tételben kiadandó só ellenében

⁷BML PAK VU. 60/1811. Kérvény a csoportos legeltetés meghagyása tárgyában.

⁸BML PAK VU. Úriszéki ir. 74/1834. Naszvadi a nagygazdák kapzsiságáról.

⁹BML PAK VU. Úriszéki ir. 1891/1817. Vajszlói zsellér földet kér.

a kapzsi sötisztek. Nemezszer még azt is rögzítette, hogy mennyivel károsult egy-egy korrupciónak nem képes, vagy nem hajlandó honfitársa azáltal, hogy kis tételben vásárolta a helyi zsidótól a söt. Tekintélyes tanulmányt megtöltene annak felsorolása, hogy az ő korában mivel lehetett jobb belátásra bírni a kiváltságos helyzetükkel visszaelő tisztviselőket. A sötisztek a vajszlói állami erdőn „kedvezményesen” jutottak mindenféle fához, de drága volt a fuvar, tehát a vajszlói jobbágyoktól csak fuvarért kértek. A többi vásárló azonban bőven adott búzát, kukoricát, köleskását, kendert, lent, kacscát, libát, söt az egyik jobbágy a piacon vett vadrecével puhította meg a mohácsi sötiszt kemény szívét. Elfogadtak ugyan kisebb-nagyobb pénzüsszegeket is, de jobban szerették azt a módszert, hogy ők minden esetben fizetnek a felkínált javakért és szolgálatokért, mert Naszvadin kívül nemigen akadt más tisztviselő, aki kiszámolgatta volna, hogy csak a töredékét adják a valódi ellenértéknek. Az ő magánvéleményét azonban csak egyetlen mondat hordozta: „Ezen helységbeliek közül senki ajándék nélkül nem ment, vittek pedig Kukoriczát, Kendert vagy Lenet.”¹⁰

Különböző jelentések és kérvények sorai között helyenként éles kirohanásokat találunk az uradalmi regálebérlők ellen is. A kisebb királyi haszonvételeből származó földesúri jogot természetesen elismeri, szemlátomást szívesen tűzi tolla hegyére annak megvalósítóit, a különböző bérlőket. Ezt annál könnyebben teheti, mert megbízóit, körjegyzőségének jobbágyait, különösen pedig (1812 után) Vajszló mezőváros polgárait igen sokszor sérti, vagy anyagi javaikban károsítja egy-egy uradalmi bérlő.

A baranyai alapítványi uradalmak Pécsváradon székelő prefektusának 1820-ban arról ír, hogy a vajszlói uradalmi bolt és kocsmá bérlője „Nagy mesterséggel és erőszakoskodással ... csalja az uraságot és nyomja a Közönséget”. Hamis információkkal, söt átkokkal akadályozza, hogy a szerződése lejártakor mások is részt vegyenek a licitáción, így minimálisra szorítja a bérlet összegét. Azt is el tudja érni, hogy a vajszlói uradalom községeit elkerüljék a házaló zsidók, így mindenért hozzá kell menni. A hivatalos sóárusítási helyeken (Pécsen, Mohácsi, Eszéken stb.) nagy tételben vásárolni nem tudó szegénység pedig azért „szenved”, mert a zsidó boltos szombaton mindig zárva tart, pünkösdkor egy hétig ünnepel, de Szent Mihály körül is több napon nem nyitja ki a boltját. Panaszos az is, hogy a só árának meghatározásánál nem törődik a megyei limitációval, s ezenkívül még csal is, mert soha nem adja meg az „igazi mértéket”.¹¹

Tovább lapozva a Naszvadi-instanciák között, egyszerre csak feltűnik a régi vejti temető, amelyet „...a Révész Vendégfogadásnak kertjéhez ragasztván”, neki művelésre átengedett a kegyeletisértessel nem gondoló pécsi Káptalan. A kocsmáros a temetőt tökkel és más veteményekkel beültette, Naszvadi uram pedig a megbízó község nevében igyekszik megadni a „Nemes Káptalan” urait az alábbi sorokkal: „...érzékeny Sziveinknek igen nehezen esik, hogy Szemeink előtt el nyugodott Kedvesseinknek Sirhalmi ilyen hamar egy idegen embernek telhetetlensége által el törültettek, holott vagynak olyanok is, kik ebben az Esztendőben temetettek oda, és fekszik ottan nem régiben oda temetett Prédikátor, és ugyan mostani Prédikátorunknak felesége is”. Ebben a kérvényben megint csak a maguk igazának míves megfogalmazásában bizakodhatnak a hozzá forduló, akik mintegy a földesúr előtt állva mondják Naszvadi szavával: „...az új Háznál a Kortsmárosnak elegendő kertje vagyon: Nékünk pedig azon kívül, hogy a révhez menő utasok... és örlősök csipetjék a’ Legelőnket, sokkal több fogyatkozásunk történik... az által, hogy a Föld minden időn dül a Drávába. ’s kisebbedik a Szaraz”.¹²

A regálebérlők tevékenységét történetírásunk általában pozitívnak tartja, mert ők viszik be a tőkét és a tőkés szemléletet a mi esetünkben is régi típusú, azaz közvetlen értékesítésre nem termeltető uradalmakba, söt különböző módokon a természetes gazdálkodáshoz szokott jobbágyok számára is vonzóvá teszik az árutermelést. A helyi kutató számára azonban nem közömbös ennek a tevékenységnek a módszere sem. A káptalani és a vajszlói uradalom irataiban is találkozom olyan boltossal, aki a saját személye és szerzett jogai védelmére testőröket tart. Ezek azután vélt vagy valós sérelem esetén embereket vernek meg, magánlaksértést követnek el, a házakba, pincékbe behatolva kieresztik az illegálisan behozott bort vagy pálinkát és szerencsésnek mondhatja magát az a személy, aki verés és feljelentés nélkül megússza a bérlővel való összeütközést. Gyakori jelenség, hogy az uraság börtönéből az

¹⁰BML Közgy. ir. 1574/1812. A sötisztek visszaélései.

¹¹BML PAK VU. 413/1820. A regálebérlők visszaélései.

¹²PKGL F. 103. Folyamodványok. 1815. május 25. Vejtiek a Révcsárda bérlője ellen a régi temető meggyalázása tárgyában.

előjáróság menti ki azt, akit a bérlő feljelentése alapján az uradalmi katona bekísért. Vajszlón az is előfordult 1829-ben, hogy az egyik bérlő hivatlanul ment el a lakodalomba és a násznép szeme láttára borította le a tűzhelyről a húslevest, mert a húst Osztróából hozta a gazda.

Ez utóbbi eset annyira megbotránkoztatta a vajszlói közvéleményt, hogy a személyes sértegetések is hangot kaptak az úriszéknek írt kérvényben.¹³ Itt íratják le Naszvadival a nem egészen két évtizedes mezőváros esküdtjei a nagy sérelmet, hogy a bérlő őket „...szemétnak tartja, koldusnak gúnyolja”. Naszvadi, aki elvből ellenzi a durvaságot és a káromkodást, itt így fogalmaz: „Engedelem kérettetvén az Írásért, azt mondotta [a bérlő], hogy Szar a Vajszlói Előljáró.” A 66 éves körjegyzőt pedig „...le motskolta, káromolta, Vén Disznó, Ósz Disznónak mondotta, [aki] nem egyéb, mint kilenc Helység Kutyája”.

Gyakori szereplői Naszvadi kérvényeinek azok az uradalmi alkalmazottak, akik (csósztól, hajdútól a tisztartóig) a lakossággal érintkeznek és gyakran nem megfelelő (goromba, korrupt, törvénszegő, türelmetlen stb.) magatartásukkal járulnak hozzá a feudalizmus válságának mélyüléséhez.

A különböző negatív tulajdonságok mintapéldája is lehetne az a Kratki Antal nevű vajszlói erdész, aki nyugalom nélkül elbocsátva, házas szellérént fejezte be pályáját. Az erdész felületességéről beszél Tóth Ferenc jobbágy esete, aki még Kratki elődjétől vásárolt egy tölgyfát feldolgozásra. Naszvadi szavai szerint a kivágott fa ágait „elhordta”, a törzset fűrésszel „elmetélte”, s az így nyert ötszékényi karónak való fát „a vízből kihajtogatta”, és a szárazon összerakta, hogy majd hazaszállítja. A fa Szent György-napig várhatta volna a szállítást, de közben kinevezték Kratkit erdésznek, az pedig kérdezés nélkül „robotosokkal felvágatta és az Uraság részére elhordatta” az egészét.¹⁴

Goromba és türelmetlen volt a jobbágyokkal való hivatalos érintkezéskor (faizás, épületfa-kiadás stb.), de Naszvadival együtt tudta róla mindenki, hogy „Kik fát akartak nyerni, ajándékozták”. Egyetlen kérvényből is megtudhatjuk, hogy hajlandósága megnyerésére Bőbék Samu és Váczi Samu egy-egy disznót adtak neki, Váczi János és Kámán Samu a kertjét szántották, mások trágyát hordtak a kertjébe, szalmát vittek sertésjei alá az erdei tanyára, de Tóth Istóktól, Denke Jánostól szívesen vett egy-egy akó bort is...¹⁵

Egy Laudon Ferenc nevű másik erdész gorombaságát is megörökíti (sok más egyéb példával együtt) Naszvadi remek tolla, amint egy robotos legényt (ki a fának ágaitól előre sehova sem futhatott) „először öklével négyszer főbe ütötte”, azután egymás után három darab „Szárny Völgy Ágakat kapván” ütötte fejét, karját és egyéb testét, de a negyedik „nyers darab fát a legény nem szenvedhetvén”, a jágert eltaszította és elszaladt... Külön sérelem, hogy a katolikus erdész a legény „Kálvinista Lelkét, Szentjét, teremtsét káromlotta”, minthogy tisztársaival együtt ő is a jobbágyok vallásával magyarázta azok nyakasságát.

E egyszerű írástudó és sokoldalú közéleti ember életének sok ellentmondást hordozó szakasza a kálvinista gyülekezetekhez való viszonya. Hosszú pályájának első három évtizedében igazán hűséggel szolgálta egyházát. Az ő nevével fűződik össze a vajszlói háromszobás lelkészlak és modern iskola építése, a vajszlói gyülekezet működésére vonatkozó 60 válasz megfogalmazása 1817-ben Báthory Gábor püspök kérdéseire, de nélküle nem lehetne nyomon követni az ősi talpas szentegyházak elmúlásának és a ma még látható nyugat-orrmánsági templomok építésének folyamatát sem. Igen fontos szerepet játszott a gyülekezetek lelkésszel-tanítóval való ellátásában is, de erkölcsi normája ezúttal túl magasnak bizonyult. Ő a szentírás és a hercegzsöllői kánonok szellemében egyházához hűséges, erkölcsileg feddhetetlen, tudós embernek tudta csak elképzelni az ideális prédikátort és minden bizonnyal a számára örök tekintélynek számító Pápai Textoris Jánoshoz mérte a mély erkölcsi válság, és romló anyagi helyzet által keményen megpróbált lelkészeket. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy a magas erkölcsi mérce és a telkes jobbágyok érdekeinek feltétlen szolgálata miatt sok haragosa akadt a felső-baranyai egyházmegyében. Már 1813-ban azzal gyanúsítják a vármegyéhez írott kérvényben a lelkészek, hogy a vajszlóiak és a hidvégiek „...az ő lármás nótáriusuk izgatására olly nyakaskodók és szeretet nélkül valók”, hogy nem akarják lelkészeiket új pénzben fizetni.¹⁶

A vejtői hívekkel és nótáriusokkal szembekerült Szegedi János lelkész mutatja be nekünk a „...tudatlan parasztnak kedvező Naszvadi Samu”-t, aki háttérben maradván „...az Iratok

¹³BML PAK VU. Úriszéki ir. 53/1829. Regálebérlő agresszivitása.

¹⁴BML PAK VU. Úriszéki ir. 1308/1816. Uradalmi erdész felületessége.

¹⁵Uradalmi erdész korrupt tevékenysége.

¹⁶BML Közgy. ir. 278/1813. Vajszlói és hidvégi lelkészek Naszvadit izgatással vádolják.

Képekben" sértegeti a tisztelendő prédikátorokat és "...megrögzött rossz szokásokkal characterisálja, méltatlanul rágalmazza" őket. Azt állítja ellenfeléről, hogy "...egy két marék lenért, 2-3 itze kendermagért úgy lefesti [papját] ...mint egy Istent nem esmérő Krimiai tatárt, vagy mint meg testesülő ördögöt." Azt is nehezen viselték el tanult ellenfelei, hogy "...néhány ügyvédek módjára „magyarul vagy latinul szignálta iratait”¹⁷, pedig csak felelősséget vállalt azért, ami „azon Instantiában... iratva és írva volt”. Ezzel az erkölcsi bátorsággal messze kiemelkedett a kérvényeket író jegyzők, lelkészek, tanítók közül, akik kényes esetekben rendszerint „elfelejtkeztek” a szignálás kötelezettségéről.

Gyermekeinek és első feleségének korai halála miatt nem volt könnyű a nótárius élete, de sok sikert elért pályáján akkor érte a legnagyobb csapás, amikor az esperesre támaszkodó Szondy László lelkész örökre kizárta az egyházi tisztségviselők közül a magát „első tereh hordozó”-nak tartó kurátorát, mert az mint jegyző, az esperes utasítására letisztázott ugyan egy szerződést, amely szerint a lelkész szülőcseréjének a fedezésére az eklézsia újabb 2900 forint terhet vállalt volna, de mint kurátor nem írta azt alá, „Nem akarván, hogy az szegénységre ilyen terhes munkák és szolgálatok hozassanak.”¹⁸

1821-ben a dunamelléki református püspöknek is elpanaszolta, hogy „sok jó szolgálata után” ilyen „megvetetés”-ben részesült, de csendes méltósággal hozzászólta: „...elég nyugalmat találok abban, hogy Hazámnak 31 Esztendőig híven szolgáltam.”

Az egyházkerület vezetőjéig is eljutó vádra, hogy ő személyes gyűlöletből írná kérvényeit a felső-baranyai lelkészek ellen, azt válaszolja, hogy nem törvényes dologban ellenkezett ő a lelkészekkel, hanem csak „...a' Szegénységnek nagy terheltesére szolgálódkban”. Emelt fővel vállalja azt a vádat is, hogy sok könyörgő levelet írt a nótáriusi hivatalához tartozó kilenc és ezenkívül még több más gyülekezet kívánságára különböző lelkészek ellen, mert azok kérték, hogy „kivánságokat igazán és nyomóssan” feltegye, akik neki „esztendős kenyeret adnak”, de ő „...a maga részében soha egyet is” meg nem sértett.¹⁹

Az az óriási mennyiségű és kiváló minőségű ismeretanyag, amelyet csodálatos tolla őrzött meg az Ormánság-kutatás számára, érdemessé tenné Naszvadi Sámuel életművének monografikus feldolgozására, s valóban árnyalt bemutatására. Esetleges emberi gyarlóságai ellenére a demográfiai pusztulást előkészítő idők megbízható és fáradhatatlan tanúja ő, akinek 75 éves kezéből szelűtés csavarta ki a közjó szlgálatára mindig kész tolat. Két hónapi szenvedés után temette el 1838. március 15-én az ormánsági tájnyelv és családi viszonyok másik nagyszerű ismerője, Jeremiás Sámuel református lelkész.

Kiss Z. Géza

„Útigazítás” Soroksáron 1820-ban

A XVIII–XIX. század fordulója körüli útleírások számtalan olyan bosszantó, sőt olykor gyászos kimenetelű epizódját mutatták be a magyarországi utazásoknak, amelyek az utak elhanyagoltságával függtek össze. A karbantartásról a vármegyék gondoskodtak, időről időre igénybe véve a jobbágyok ingyenmunkáját. Az igyekezet egyik részről sem volt túl nagy, ennek megfelelően az eredmény sem sokat ért.

József nádor 1805-ben a királyhoz intézett fölterjesztésével elindította Pest szépítésének terveit, amelyekben sürgette utcáinak, a városból kivezető és környékbeli főforgalmi utaknak a helyrehozását is. A megvalósítás során megszorodtak a megye útrendezési feladatai. A „tekintetes vármegye” 1820-ban kelt – alább idézendő – körlevele a Pest környéki falvak bíráihoz részletesen tájékoztat arról, hogy miben állt „az utak igazítása”, kik, hogyan, milyen körülmények között és feltételek mellett végezték ezt a nem könnyű, hátatlan munkát.

¹⁷Szegedi János lelkész vádaskodó jelentéseit a Püspöklátogatási ir. 1886. Vejti anyagába bemásolták. (Ráday Lt.) Az irritáló formulák: coram me [előttem], per me [általam] Samuelem Naszvadi...

¹⁸BML PAK VU. 50/1818. Naszvadi nótárius „Maga Menttsége” az uradalom fiskálisának.

¹⁹Ráday Levéltár. Felső-baranyai Egyházmegye ir. 1821. május 14. Naszvadi levele a Dunamelléki Egyházkerület püspökének kizárata tárgyában.